

УДК 342.12

О. І. Кисельова

ПРИНЦИПИ ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ТРУДОВИХ ВІДНОСИН У СУЧАСНИХ УМОВАХ

Актуальність теми. Правове регулювання трудових відносин базується на основних, базових засадах, тобто принципах права. Норми як міжнародного, так і державного регулювання, положення договірної регулювання відносин у сфері праці розробляються, виходячи з вимоги відповідності як базовим принципам права в цілому, так і галузевим принципам трудового права зокрема.

Слово «принцип» походить від латинського *principium*, що означає «основа, початок». Отже принципи права – це такі загальні засади, на яких ґрунтується право як система норм. У загальній теорії права дослідження питання принципів права є досить детальним. Зокрема, у наукових працях вітчизняних і зарубіжних вчених є загальновизнаним поділ принципів за сферою дії на загальноправові, міжгалузеві, галузеві та принципи окремих інститутів.

Виклад основного матеріалу. Найбільш загальним є визначення принципів права як об'єктивно властивих праву відправних начал, незаперечних вимог (позитивні зобов'язання), які ставляться до учасників суспільних відносин з метою гармонічного поєднання індивідуальних, групових і громадських інтересів [1, с. 221]. Слід погодитись із позицією В.Н. Хропанюка, що принципи права – це керівні ідеї, які характеризують зміст права, його сутність і призначення в суспільстві, які є його основою та юридично закріплюють об'єктивні закономірності суспільного життя [2, с. 215].

Принципи визначають сутність і зміст права, відображають його внутрішню побудову і весь процес його застосування; є орієнтиром для правотворчої, правозастосовчої діяльності, координують функціонування механізму правового регулювання; є критерієм оцінки права та методологічною основою його вдосконалення; є основою для формування юридичних норм [3, с. 123]. Отже, принципи права визначають як зміст правових норм, так і специфіку об'єктивних форм їх реалізації, інші характеристики системи права.

Що стосується принципів трудового права, то їх визначають як «виражені в правових актах економічні закономірності організації суспільного виробництва та розподілу у формі керівних положень, основних засад правового регулювання трудових відносин, які визначають загальну спрямованість і найбільш істотні риси його змісту» [4, с. 38].

На думку П.Д. Пилипенка, принципами трудового права є такі вихідні ідеї (засади), які визначають сферу його дії, порядок встановлення прав та обов'язків суб'єктів, гарантії захисту їх прав і законних інтересів [5, с. 9]. Отже, принципи трудового права визначають основні закономірності регулювання трудових відносин і відносин, які тісно пов'язані з трудовими, зміст та сферу дії правових норм трудового права, особливості системи прав та обов'язків його суб'єктів.

У системі принципів права кожен з них має свої особливості, обумовлені наявністю певних характерних рис. На підставі аналізу наявних у доктрині права позицій С.С. Лукаш виділяє такі особливості принципів:

1) принцип є певною концептуальною ідеєю, положенням. Так, для більшості сучасних правових систем характерним є гуманізм правових приписів. Ця ідея пронизує правові норми багатьох галузей та інститутів права. При цьому слід мати на увазі, що ідеї, закладені в загальноправових, міжгалузевих і галузевих принципах права, своєрідно трансформуються в нормах окремих юридичних інститутів. Так, у застосуванні до законодавства про працевлаштування та зайнятість ідеї гуманізму проявляють себе в тому, що в центрі уваги організаційно-правового механізму працевлаштування знаходиться людина, її потреби й інтереси на ринку праці, у трудових відносинах тощо;

2) принцип права відображає такі головні ідеї, які виражають закономірності правового регулювання певних однорідних суспільних відносин. Кожен принцип права має свою особливу сферу дії, функціонування. Ця сфера зумовлена однорідністю певних соціально-економічних зв'язків. Наприклад, відносини щодо охорони праці, відносини щодо профілактики та вирішення індивідуальних трудових спорів тощо. Відповідні ознаки є характерними не лише для принципів права в цілому, але й для принципів трудового права зокрема [6, с. 16].

Однак принципи трудового права мають і свої особливості. Зокрема, як вказує В.С. Венедіктов, вони мусять відображати основні напрями політики держави у сфері правового регулювання суспільних відносин, які пов'язані з функціонуванням ринку праці, застосуванням та організацією найманої праці [7, с. 28]. Слід погодитись з Ю.П. Дмитренком, що принципи трудового права характеризують внутрішню єдність правового регулювання правовідносин у сфері праці та визначають загальну спрямованість трудового права [8, с. 101].

П.Д. Пилипенко до специфічних ознак принципів трудового права відносить те, що вони визначають порядок встановлення прав та обов'язків суб'єктів трудового права, гарантії захисту їх прав, тобто є своєрідною системою координат, «у рамках якої розвивається вся галузь і одночас-

но вектор, що визначає напрям цієї галузі» [9, с. 59]. Погоджуємось і з Д.А. Паньковим, вважає ознакою принципів трудового права те, що вони вказують на тенденції, напрямки розвитку трудового права [10, с.15].

У науці трудового права відсутній єдиний підхід до визначення системи галузевих принципів трудового права. Якщо проаналізувати основні підходи вчених до класифікації принципів, можна вважати, що до системи принципів трудового права належать:

- принцип забезпечення єдності та диференціації правового регулювання;
- принцип належної винагороди за працю;
- рівності прав і можливостей працівників в галузі праці;
- обмеження сфери правового регулювання відносин найманої праці;
- оптимального поєднання централізованого та локального правового регулювання;
- соціального партнерства та договірного встановлення умов праці;
- принцип визначеності трудової функції;
- принцип свободи об'єднання для здійснення і захисту своїх прав і свобод;
- забезпечення належних умов праці та відпочинку;
- забезпечення права на вирішення індивідуальних і колективних трудових спорів, а також права на страйк;
- здійснення державного нагляду та контролю за дотриманням трудового законодавства;
- визнання незаконними умов договорів про працю, які погіршують правове становище працівників у трудових правовідносинах у порівнянні з умовами, встановленими в нормативно-правових актах [4, с. 36–45; 5, с. 9–10; 11, с. 288–290].

Також погоджуємось з П.Д. Пилипенком, що трудовому праву властиві і деякі загальноправові принципи, зокрема ті, що визначають сферу приватноправових відносин, до яких можна віднести принцип пріоритетності норм міжнародного права щодо норм національного права, принцип забезпечення захисту законних інтересів учасників правовідносин тощо [5, с. 10]. Схожу позицію висловлює і В.А. Комаров, вказуючи, що в трудовому праві України знаходять закріплення принципи соціальної справедливості, подальшого розвитку основ рівності, стимулювання прогресивних змін в умовах і змісті праці, створення оптимальної організації праці на виробництві, сприятливих умов для залучення робочої сили до праці й умов для розвитку особистості працівника, стимулювання трудової та суспільної активності, забезпечення гарантій зайнятості. Кожний із цих напрямів соціальної дії трудового права підкріплюється відповідними правовими нормами [3, с. 133].

Як вказує С.С. Лукаш, недоречно визнавати принципами трудового права забезпечення єдності й диференціації правового регулювання та оптимальне поєднання централізованого й локального правового регулювання [6, с. 19–20]. Це, на думку вченого, підтверджує Європейська соціальна хартія (переглянута), яка не відносить їх до основних положень

у сфері соціальних і трудових прав. Так, щодо забезпечення єдності та диференціації правового регулювання у трудовому праві вчений розкриває ці положення як складники принципу рівності прав і можливостей працівників у галузі праці (рівності трудових прав). Тобто єдність і диференціація правового регулювання праці розглядається як необхідний засіб забезпечення принципу рівності трудових прав, що обумовлюється об'єктивними та суб'єктивними факторами, які визначають різноманітність, а іноді й істотну відмінність суспільних відносин, які входять до предмета трудового права.

Не можемо погодитись з такою позицією, оскільки диференціація правового регулювання не завжди направлена на забезпечення рівності. Так, наприклад, положення галузевої або територіальної диференціації покликані врахувати особливості умов праці в певній галузі чи регіоні і далеко не завжди пов'язані із забезпеченням рівності прав і можливостей працівників у сфері трудових відносин.

Окрім принципів трудового права, визнаних вітчизняною доктриною, важливе місце посідають основоположні принципи міжнародного трудового права, визначені в Декларації МОП «Про основні принципи і права у сфері праці й механізм їх реалізації» (1998 р.). Впровадження в національне законодавство основоположних принципів і прав у сфері трудових відносин вважаємо одним із важливих напрямів приведення законодавства в трудовій сфері у відповідність до вимог міжнародного права.

Так, у Декларації закріплено набір основних трудових норм, які визнаються такими, що мають особливий статус у контексті розвитку глобальної економіки [12, с. 23]. З огляду на конститутивне значення конвенцій МОП, що визнані «фундаментальними» як серед членів МОП, так і іншими державами, Міжнародна конференція праці у 1998 році оголосила: «Усі члени Організації, навіть ті з них, які не ратифікували вказані Конвенції, мають зобов'язання, що випливають вже з самого факту їхнього членства в Організації, дотримуватися, зміцнювати та реалізовувати добросовісно та відповідно до Статуту принципи, що стосуються основних прав, які є предметом цих Конвенцій, а саме: а) свобода асоціації та реальне визнання права на ведення колективних переговорів; б) скасування усіх форм примусової чи обов'язкової праці; в) реальна заборона дитячої праці; г) недопущення дискримінації у сфері праці та занять».

Зазначені принципи знайшли своє закріплення у формі конкретних зобов'язань, прав і обов'язків у конвенціях МОП, які визнані фундаментальними. Це, зокрема, Конвенція № 87 «Про свободу асоціації і захист права на організацію» (1948 р.); Конвенція № 98 «Про застосування принципів права на організацію та на ведення колективних переговорів» (1949 р.); Конвенція № 29 «Про примусову чи обов'язкову працю» (1930 р.); Конвенція № 105 «Про скасування примусової праці» (1957 р.); Конвенція № 138 «Про мінімальний вік прийому на роботу» (1973 р.); Конвенція № 182 «Про заборону та негайні заходи щодо ліквідації найгірших форм дитячої праці» (1999 р.); Конвенція № 111 «Про дискримінацію у галузі

праці та занять» (1958 р.); Конвенція № 100 «Про рівну винагороду чоловіків і жінок за працю рівної цінності» (1951 р.).

Проте, як слушно вказує С.С. Лукаш, ці принципи знайшли своє відображення не тільки в документах МОП, а також в актах універсального та регіонального характеру [6, с. 34]. Серед міжнародних актів, які мають універсальне значення та діють у світовому масштабі, вчений виділяє акти ООН, зокрема Загальну декларація прав людини 1948 р., Міжнародний пакт про громадянські й політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права 1966 р. тощо. Серед локальних актів, ухвалених регіональними міжнародними організаціями, зокрема Радою Європи, Європейського Союзу, це Конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р., Європейська соціальна хартія (переглянута) 1996 р., додаткові протоколи до неї 1988 р., Хартія Європейського Союзу про основні соціальні права працівників 1989 р., Хартія основних прав Європейського Союзу 2000 р. тощо.

У вітчизняній доктрині трудового права сьогодні не набула поширення позиція щодо необхідності врахування основоположних принципів трудового права, визначених на рівні МОП, у правовому регулюванні трудових відносин. Більшість науковців, досліджуючи принципи трудового права, принципи, визначені на рівні МОП, залишають поза увагою. Схожа ситуація спостерігається і в законодавстві.

У проекті Трудового кодексу № 1658, ухваленому в першому читанні, передбачено окрему статтю 3, яка присвячена основним засадам правового регулювання трудових відносин, серед яких є і ті принципи, які визнані основоположними на міжнародному рівні, зокрема: принципи заборони примусової праці, заборони дитячої праці; недопущення дискримінації у сфері праці та забезпечення особам, які зазнали такої дискримінації, права на звернення до суду про визнання факту дискримінації та її усунення, а також відшкодування шкоди, заподіяної внаслідок дискримінації; забезпечення права працівників і роботодавців на свободу об'єднання для захисту своїх прав та інтересів; сприяння веденню колективних переговорів з метою укладання колективних договорів і угод.

Однак у проекті в наступних статтях розкривається зміст тільки двох із чотирьох основоположних принципів: недопущення дискримінації у сфері праці та заборони примусової праці. Вважаємо, той факт, що не всі основні принципи, які передбачені в Декларації МОП «Про основні принципи і права у сфері праці й механізм її реалізації» (1998 р.), отримали належне закріплення на рівні міжнародних стандартів у окремих статтях проекту Трудового кодексу, надалі негативно вплине на їх належну реалізацію. З огляду на це вважаємо необхідним присвячення окремих статей проекту Трудового кодексу принципам свободи асоціації, реального визнання права на ведення колективних переговорів і реальної заборони дитячої праці.

Висновок. Отже, принципи трудового права є основоположними, вихідними засадами, на яких повинна базуватись уся система норм трудово-

го права. Вони визначають не лише зміст правових норм, але й вектори розвитку трудового законодавства та практики його реалізації.

У доктрині трудового права відсутній єдиний підхід до визначення системи принципів трудового права, що зумовлено, зокрема, тим, що відсутні законодавчі положення, які б відображали безпосереднє закріплення принципів права у нормах права. З огляду на це позитивним вважаємо існування в проекті Трудового кодексу окремої статті, що визначає систему принципів, на яких повинно базуватись правове регулювання трудових відносин. Також велике значення має відображення в проекті й основоположних принципів трудового права, визначених у Декларації МОП «Про основні принципи і права у сфері праці й механізм її реалізації» (1998 р.). Проте негативним вважаємо те, що положення щодо змісту двох принципів – заборони найгірших форм дитячої праці та свободи асоціації і реального визнання права на ведення колективних переговорів – як основоположні принципи у сфері праці не розкриті окремо в проекті, що потребує доопрацювання.

Література:

1. Скакун О.Ф. Теорія держави і права : [підручник] / О.Ф. Скакун. – Харків : Консум, 2001. – 656 с.
2. Хропанюк В.Н. Теория государства и права : [учеб. пособ. для высших учеб. заведений] / В.Н. Хропанюк ; под ред. проф. В.Г. Стрекозова. – М. : Дабахов, Ткачев, Димов, 1995. – 384 с.
3. Комаров В.А. Значення принципів трудового права для правового регулювання трудових відносин в Україні / В.А. Комаров // Наукові праці МАУП. – 2012. – Вип. 3 (34). – С. 123.
4. Прокопенко В.І. Трудове право України : [підруч.] / В.І. Прокопенко. – Х. : Фірма «Консум», 1998. – 480 с.
5. Трудове право України : [навч. посіб.] / [за ред П.Д. Пилипенка]. – К. : Істина, 2005. – 208 с.
6. Лукаш С.С. Співвідношення централізованого і локального регулювання трудових відносин в умовах ринкової економіки : дис. ... д-ра юрид. наук : спец. 12.00.05 / С.С. Лукаш. – К., 2011. – 412 с.
7. Венедіктов С.В. Концептуальні засади правового регулювання трудових відносин в Україні : автореф. ... дис. докт. юрид. наук : спец. 12.00.05 / С.В. Венедіктов. – К., 2012. – 32 с.
8. Дмитренко Ю.П. Трудове право України : [підруч.] / Ю.П. Дмитренко. – К. : Юрінком Інтер, 2009. – 624 с.
9. Пилипенко П.Д. Проблеми теорії трудового права : [монографія] / П.Д. Пилипенко. – Львів : Видавничий центр Львів. нац. ун-ту ім. Івана Франка, 1999. – 214 с.
10. Паньков Д.А. Принципи правового регулювання колективних трудових відносин : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.05 / Д.А. Паньков. – О., 2007. – 209 с.
11. Лавров О.Я. Основні принципи трудового права України та європейське право: порівняльний аспект / О.Я. Лавров // Трудове право України в контексті європейської інтеграції : матеріали науково-практичної конференції (м. Харків, 25–27 травня 2006 р.) / за ред. В.С. Венедиктова. – Харків : Українська асоціація фахівців трудового права, Харківський національний університет внутрішніх справ, 2006. – С. 287–291.
12. Арріго Д. Глосарій із трудового права та соціально трудових відносин (з посиланням на досвід Європейського Союзу) / Д. Арріго, Д. Касале. – К. : Видавничий дім «Стилос», 2006. – 431 с.

А н о т а ц і я

Кисельова О. І. Принципи правового регулювання трудових відносин в сучасних умовах. – Стаття.

Стаття присвячена аналізу основних засад правового регулювання трудових відносин. Досліджено поняття та систему принципів трудового права, визначено їх особливості у порівнянні із загальноправовими принципами, особливу увагу присвячено основоположним принципам трудового права, що визначені на рівні Міжнародної організації праці. Визначено напрямки вдосконалення трудового законодавства з метою врахування принципів трудового права.

Ключові слова: принципи права, принципи трудового права, єдність та диференціація правового регулювання, дискримінація, рівність, дитяча праця, примусова праця, свобода асоціації.

А н н о т а ц и я

Киселева А. И. Принципы правового регулирования трудовых отношений в современных условиях. – Статья.

Статья посвящена анализу основных принципов правового регулирования трудовых отношений. Исследованы понятие и система принципов трудового права, определены их особенности по сравнению с общеправовыми принципами, особое внимание посвящено основополагающим принципам трудового права, определенным на уровне Международной организации труда. Определены направления совершенствования трудового законодательства с целью учета принципов трудового права.

Ключевые слова: принципы права, принципы трудового права, единство и дифференциация правового регулирования, дискриминация, равенство, детский труд, принудительный труд, свобода ассоциации.

S u m m a r y

Kiselyova E. I. Principles of legal regulation of labor relations in the modern world. – Article.

This article analyzes the basic principles of legal regulation of labor relations. The concept and system of labor law principles, defined their characteristics in comparison with common law principles, special attention devoted to the fundamental principles of labor law defined at the International Labor Organization. Directions improve labor law to take account of the principles of labor law.

Key words: principles of law, principles of labor law, unity and differentiation regulation, discrimination, equality, child labor, forced labor, freedom of association.